

MLADOST V TRBOVLJAH

ODLOMEK IZ KNJIGE „TRBOVLJE“

L. MRZEL

Ko sem pred dobrim četrtsotoletjem prišel trileten v Trbovlje, se mi je iz tiste davne, otroške perspektive videl kraj vse drugačen, kakor je dandanes. Petelinova vas na priliko, kjer sem našel svoj dom, je bila takrat še vsa v travnikih in drevju, kakor je velik del doline od železniške postaje pri Savi pa do trga kazal takrat sploh še napol kmečki obraz. Ob cesti, ki drži z Vode, izza starega špitala, na Posetje in Ojstro ter dalje proti Hrastniku, je bilo tedaj med hišami marsikod še zadosti prostora, da so po dvoriščih in tratih rasle hruške drobnice, kumljanke in šentjakobnice, ki so jih otroci s Terezije, s Fani in Posetja lahko klatili mimogrede, kadar so stari gospodarji in gospodinje delali daleč kje v svojih gredah in so bile hiše zapuščene. Pod Šulnom so sredi klanca šumeli košati hrasti, po ilovnatem hribcu, ki se nad Perom vzpenja med Petelinovo in Kurjo vasjo, je rasel cel majhen gabrov in bukov gozd. Bilo je vsega kakšnih dvanajst, morda dvajset dreves, toda to je bilo za nas, male „ravbarje in žandarje“, vojake in rudarje iz Petelinove vasi, ki smo mnogo živeli na tirnicah rudniških železnic, med hunti in premogom, po štircih in na pragu šahtov in jam, cel pragozd sveže, divje narave, sredi katere smo se lahko razigrali in iznoreli iz vsega brezdanjega otroškega srca. Mnogo več trate in prostosti je takrat prišlo na nas, kakor je teh reči danes odmerjenih rudarskemu otroku. V času razmaha in razcveta so Trbovlje gradile hišo na hišo, zid na zid povsod, kjer je bilo kaj ravnega ali v bregu prostega sveta. In tako se danes, ko je gospodarska stiska zaustavila obrate, odvzela delo rokam in odtegnila človeku kruh, vse Trbovlje zdijo kakor ena sama ogromna stanovanjska kasarna, za katere zamazanimi okni po malem usiha življenje in rast.

Dà, prostor je bil takrat v Trbovljah mnogo bolj širok in prost, kakor je dandanes, stanovanja rudarjev pa so bila takrat menda še tesnejša, ožja in nižja, kakor so zdaj. V živem spominu mi je tista topla, domačnostna tesnoba proletarskih podstrešnih stanovanj, ki smo tako radi živeli sredi nje. Otroci nič ne vedo o tem, da je treba za življenje menda mnogo solnca in zraka — nihče pač ni tako svoboden v svojih mislih, nihče ni tako drzen v svojih dejanjih kakor otrok. Shajali smo se po malih podstrešnih sobah naših očetov in mater, ki so se stare, od črvov nažrte zakonske postelje v njih pogostokrat dotikale zeleno barvanih štedilnikov in kjer so se stropovi vzpenjali nad našimi glavami v obliki prisekanih paralelogramskih piramid. Igrali smo se po kuhinjah, ki so se v njih po dva, po štirje štedilniki držali drug drugega in kjer so po dve, po štiri rudarske matere kuhale tako, da so si druga drugi lahko gledale pod pokrivačo v lonce in poneve. Čez dan smo se pojali po cestah, grmovjih in kolonijah, pod mrak pa smo posedli po rjavo pleskanih skrinjah, ki so v njih žene hranile prazne srajce za svoje može in sinove, in smo se tiho razgovarjali med sabo o vsem. Od blizu smo zrli bedo drug drugega, zavidali smo si med sabo vsako reč, ki je koga odlikovala med nami, kamne smo metali drug za drugim, kadar smo si kaj prišli navzkriž — toda vse nas je vezalo nekaj, za kar je ljubezen mnogo preprazna beseda. Tisto silno, tesno občestvo, ki so o njem sanjali veliki fantasti in revolucionarji vseh dob, je do danes ustanovljeno menda samo med otroki sveta.

Čamrov Lojze, Gosakov Francelj in Pusovnikov Marka so bili tam moji prvi pajdaši, z njimi sem se na šuti igral rudarje, kopal rove in stikal za premogom na Šulnovem travniku, ki je tekel čezenj potok izpod Terezije in je voda prejedala travnato rušo kar do črnih premogovnih žil. Čamrov Lojze, Gosakov Francelj, Pusovnikov Marka in jaz: srečali smo se na šuti pod Izlakarjem, ki sta ob nji stali takrat dve visoki, kakor sveča ravni črešnji drobnici in so se tam zadaj, med robidovjem in hrastjem, skrivali nizki, že napol opuščeni hlevci in barake, ki so rudarji s Terezije po njih gojili svoje ovce in koze, srečali smo se, živeli smo skupaj nekaj brezmiselnih, veselih, fantastičnih otroških let, ki so minila kakor trije praznični dnevi, in smo se razstali — eden v Francijo ali Belgijo, eden v Rtanj ali Kakanj, eden v Ljubljano med študente in literate — pa se vendarle nikdar nismo resnično razšli. Prav gotovo je, da se bomo danes ali jutri spet morali srečati. Dà, tista večna

vez, ki je nekoč otroke v Trbovljah zvezal² med sabo, je vse presilna, premogočna, da bi ji človek mogel reči samo ljubezen.

Otroci živijo po večini pri tleh, mnogo se sklanjajo in zmerom pobirajo s tal kakšne reči. V tistih naših letih se je v blatu trboveljskih cest, na smetiščih, na dvoriščih krčem v Petelinovi vasi našlo mnogokaj — ne samo kak skrivljen žebelj ali nalomljena škatla od cikorije, tudi marsikakšen krajcar in groš.

Spominjam se, kako smo med najbolj vesele prilike svojega življenja šteli tisto vseobče čiščenje pred veliko nočjo in pa selitev. In selitev je bila v tistih časih nekaj tako pogostega v Trbovljah, da otroci po navadi sploh nismo vedeli za umetno, gosposko besedo „pohištvo“ in smo si rekali med seboj: pri nas imamo pa lepšo selitev kakor pri vas. Ob takšnih dnevih je bilo res veselo pri hiši, nobena reč ni stala na svojem mestu, vse je bilo narobe, mi pa smo stopicali materam pod metlami, brskali po smeteh. Veliki ljudje so bili sitni in čemerni, mi pa smo prav takrat zaživel³ iz polna: zakaj red je ustanova starcev, nered pa je red otrok, in kakor so otroci vsakokrat klica bodočega sveta, tako se zmerom samo iz kaosa porajajo nove oblike. Kadar so v hiši odmikali omare od zidu, so zmerom prihajali kakšni od vlage zeleni krajcarji ali začrneli groši na dan, ki so se bili bog ve kdaj zakotalili tjakaj in so mirno čakali, da bodo za praznike ali selitev postali plen otrok.

Tako je bilo, majhni smo bili in smo se držali tal, visoko nad nami pa so živeli veseli, srečni, zmerom praznično razpoloženi ljudje, ki so premogli denarja in radosti, da jim je iz žepov in iz rok zmerom lahko neopaženo padla kakšna reč na tla. Takrat se je v Trbovljah še ločil praznik od delavnika. Nihče ni hodil v graščino, na občino, na revir s povzdignjenimi rokami prosit, naj mu dajo dela vsaj za kakšen dan. Takrat je hodil človek po pisarnah samo, kadar je hotel prositi za predjem ali dopust. V tistih mojih davnih predstavah se mi je zdelo, da rudar nima rad svojega dela, in ko sem snoval svoje otroške naklepe, kaj da naj napravim s svojim življenjem, se mi nikdar ni v srcu zgenila niti trohica slasti, da bi si tudi jaz izbral poklic, ki sta v njem živela moja dva brata. Že takrat sem opazil tisto staro, menda prastaro razliko med tem, kako rudarji hodijo na šiht, in tem, kako se z dela vračajo domov. Če ste motrili kdaj uradnika ali pa trgovca v mestu pri tem opravku, ste brez dvoma lahko ugotovili, kako se mu zjutraj v urad ali v lokal na vso moč mudi, opoldne in zvečer pa se na poti domu obotavlja in ustavlja, kakor da bi hotel kar nekam daleč odložiti svojo

vrnitev domov. Jaz pa sem gledal rudarje, kako so z Njive in izza špitala hodili mimo naše hiše na Terezijo na šiht: v visokih sivorjavih škornjih in začrnelih oblekah, zakrpanih z bledimi zaplatami, s srajcami, razpetimi na kosmatih, tetoviranih prsih, s smešnimi, pokvečenimi črnimi klobuki na glavah, čez ramo pa z dolgo, ozko kopaško sekiro, ki je med rudarji prav tako znamenje važnejšega posla kakor sablja pri vojaki. Tako so hodili pred šesto zjutraj, pred drugo popoldne in pred deseto uro zvečer skozi Petelinovo vas na šiht, počasi, lagodno, zamišljeno, kakor da prav za prav nikamor ne gredo. Ob šestih, ob dveh, ob desetih zvečer je sirena v rudniški centrali zažvižgala zadnjič za vsako izmed treh partij. Novi možje so takrat stopili v rove, njihovi kameradje, ki so dodelali, so stopili na cesto in na dan. In kako so se zmerom vračali domov: z naglim, lahkim korakom, vedre volje, glasnega pomenka, krepko zasoljenih šal. Neznansko dobro mora biti rudarju, kadar stopi iz jame in uzre nad sabo nebo. Doma so jim bile žene že pripravile velike škafe vroče vode, slekli so se do pasu in z glavami čofnili vanje, da je zaškropilo čez štedilnik na mizo, čez ves kvartir. Potem so sedli k skledi in s slastjo pospravili obed, ki je že v onih dobrih časih štel navadno po eno samo rihto. Potem so stopili pred majhna, s pločevino obrobljena zrcalca, ki so bila poleg fotografije izza poročnega dne in še kakšne Matere Božje, brez katere bi ženska ne zdržala pri hiši, včasih edini okrask na stenah, se razčesali, preoblekli in odšli v dolino, v krčmo ali pa v delavski dom. Kar je bilo fantov med njimi, so imeli pod mrak kakšen domenek z dekleti, na Spitzbergu, na novi cesti za Ostenkom ali pa pod Volajem za vodo.

Kakor so bile Trbovlje tisti čas še precej nedozidan, napol kmečki kraj, tako je bil takrat še nedograjen tudi trboveljski človek. V tistih letih so prišle Trbovlje do svojega prvega, zdaj že po malem pozabljenega slovesa, da imajo v tej dolini prvo in zadnjo besedo vino, sekira in nož. V skladu s tem slovesom sta tudi tista dva prastara verza, ki pojeta s trboveljsko amelodično rimo in s primitivno, melanholično miselno topostjo:

Hudič Trbovlje trese,
Zagorje pa že nese.

Trbovlje so bile pred desetletji prav za prav samo nekakšna prehodna postaja za rudarski posel na Slovenskem. Mladi kmečki fantje, ki so se doma kaj sporekli ali ki jim gruda ni mogla več nuditi obstanka na vasi, so prihajali s štajerske in kranjske strani, od Gorenjske do Prlekije, in so se v tem sivem grabnu, ki je stisnjen med Mrzlico,

Sv. Planino in Kum, na Ajnzarju in Polaju, na Dobrni in Tereziji zapisavali med knape. Zdrav, zastaven kmečki fant, ki je še včeraj delal na gruntu, jedel pri mizi svojega očeta, dobival od domače hiše hlače in kamižolo za božič in za veliko noč in ki se mu je vse doslej ravnalo kar samo od sebe, po božji in človeški postavi, ne da bi morala beseda biti zapisana na kakšnem papirju s križi in pečati, je danes v pisarni na revirju prevzel kontrolno številko iz rdeče medenine, dobil rudarsko svetilko v lampisteriji in šel na numero, v soboto pa bo lahko že stopil v pisarno in dvignil svoj prvi predjem.

Nikdar ne more človek premeniti svojega socialnega položaja brez velikih peripetij, o tem je napisanih mnogo komedij in dram. Način dela na vasi je povsem drugačen od organizacije dela v rudniku in prav zato je povsem različen tudi ves življenjski način kmeta in rudarja, njuno razumevanje morale, vsa njuna duševnost. Živo se jih spominjam, kako so prihajali in kako so živeli med nami. Bilo jih je nekaj med njimi, ki so prihajali v rudnik očitno samo zato, da nekaj malega prihranijo in odnesejo domov, kjer se je bilo treba morda odkrižati kakšnega sitnega dolga. Držali so se sami zase, od daleč so motrili ves trboveljski direndaj, in kakor so imeli za dejanje in nehanje rudarjev samo svoj kmečki prezir, tako so bili tudi sami deležni od pravih, večnih Trbovelj samo enakega tihega prezira. Za nedelje in praznike so se pogostokrat vozili domov in so od doma zmerom prinašali kmečkega kruha, slanine in kakšno steklenko kislega domačega vina in potem so sedeli v kvartirju na malih, črno prepleškanih samskih kovčegih, s kakršnimi hodijo rekrutje v kasarne, in malicali v svojih egoističnih samotah. Stare trboveljske mamice si niso mogle kaj, da jih ne bi s svojim razigranim, k vinu, ženskam in kartam nagnjenim sinovom stavljale za zgled, čeprav so bile vse njihove dobre besede seveda zaman.

Največ pa jih je bilo med njimi, ki so prihajali v knapovščino najbrž iz kakšnega obupa in brez vsakega računa, in prav iz njih je zrasel potem slovenski rudar. Videl sem jih, kako so po malem prehajali iz kmečkega v proletarski svet. Kakor da jim gori za petami, so šli to svojo pot, in prvi dnevi, prvi meseci, vsa prva leta njihovega življenja v revirju so bila zanje kakor ena sama velika senzacija, en sam neugasljiv požar. Preveč usode je bilo zbrane naenkrat, prestrmoglav je bil preskok iz enega okolja v drugo. In vse, kar je dal rudnik mezde in predjema, vse, kar se je dalo zastaviti ali kakorkoli spraviti v denar, vse so kasirale stare, okrogle, zvodniško premetene krčmarice po gostilnah in

točilnicah, ki so v tistem času rasle in zgašale na robu kolonij prav tako živahno, kakor se je živahno in naglo takrat menjaval delavski življenj v Trbovljah. Kjer se pije, beseda gladko teče, in kdor naj velja za moža, mu od besede do dejanja ne sme biti predaleč. Bili so to časi velikih pretepov, ki je njih sloves segel daleč po slovenski deželi, da so se pobožne stare ženice križale v strahu, kadar so izgovarjale besedo Trbovlje in knap. Takrat je v Trbovljah cvetela stara navada, ki se ji pravi: pusta pokopavati. Mladi rudarji, pa tudi stari, osamljeni, zapiti možje so na pepelnično sredo nosili od krčme do krčme slamnatega moža in uganjali prešerne komedije z njim in na vsakem pragu so dobili piti. Spominjam se, kako smo otroci vsako leto s strahom pričakovali tega smešnega in turobnega pogreba. Mladi rudarji iz obeh velikih samskih stanovanjskih kasarn, z Njive in Fani, so bili v resnici komedijantje, da jim ga ni bilo para: spredaj je hodil „duhovnik“, oblečen v zamazano žensko srajco, z biretom na glavi in z debelimi črnimi bukvami v rokah in brbljal neke bogokletne molitve, za njim so možje nosili pusta, za nosilnico pa se je z visokim glasom lomila v joku pustova „vdova“. Po navadi so imeli krampe in lopate kar s seboj, da so lahko kjerkoli izkopali grob. Tako so šli od krčme do krčme, zbijali kvante in pili in nikdar ni imel njihov pogreb prav srečnega konca. Žandarji so na vsako pepelnično sredo imeli dela čez glavo.

Pa naj prijatelj filister nikar prenaglo ne zastrizhe z ušesi, češ: vidiš ga, sam priznava. Nič na svetu ne zraste iz nič, nobena kultura se ne more brez žrtve prebiti do svojega obraza. In nikar naj kdo ne misli, da rudarju ni treba kulture za njegovo delo in življenje. Ob robu prepada je tekla pot, po kateri se je slovenski rudar, izpod slamnate strehe doma, povzpел do nje. In ko je izoblikoval svojo tehniko dela do višine, ki ga stavlja ob stran evropskemu kvalificiranemu delavcu, ko se je skozi kaos brezredja in anarhije prebila njegova izgubljena kmečka morala do zakonov, ki jih piše proletarski kolektiv, je zagata, ki je vanjo zašel gospodarski red, vrgla vse njegove krvavo odkupljene duhovne in tvarne pridobitve, kakor da so brez cene, čez plot. Kakor se ga spominjam iz svojih otroških doživetij in kakor sem ga videl še potem: na vsem Slovenskem ni lepšega, dragocenejšega človeka, kakor je trboveljski rudar. In ko se danes brezdušno ruši njegov obstanek ob krivici sistema, ni čuda, če vsi, kar nas je iz Trbovelj doma, razmišljamo o tem, da je treba izpremeniti sistem.